

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

PETRI KARONEN & NILS ERIK VILLSTRAND

Kriser och resiliens i Finlands historia 1400–2000

Spetsforskningsenheten *History of society: Re-thinking Finland 1400–2000* som finansieras av Finlands Akademi (2012–2017) är ett samarbete mellan historiker och etnologer vid Jyväskylä universitet, Tammerfors universitet och Åbo Akademi.¹ Vårt arbete präglas av en dekonstruerande ambition i förhållande till dominerande nationella narrativ och till en teleologisk historiesyn, men vi vill också med ett långt tidsperspektiv erbjuda nya tolkningar ur ett helhetsperspektiv – strukturer, institutioner, gemenskaper och världsbilder – och vi frågar oss helt enkelt: Vad är Finland och i vilka formativa processer blev det till?

Ett intresseområde vi ringat in som intressant är de interdependenser som finns mellan resiliens, växelverkan och aktörskap. Eftersom vi i vår forskning fokuserar på bland annat institutioner – formella och informella – framstår dimensionen resiliens och växelverkan som speciellt angelägen att problematisera. I våra undersökningar rör vi oss vanligtvis inte på händelsenivån utan analysen ligger framför allt på meso- och makronivån.²

Numera rangordnas länder och stater som bekant på ett nära nog överskådligt sätt. Vi tar avstamp i den allmänna iakttagelsen hur imponerande högt såväl samhället som staten Finland har placerat sig i olika rankingar av ”det goda livet och samhället” under de senaste decennierna. Som exempel kan vi nämna ”Fragile States Index 2017”³,

-
1. <http://www.uta.fi/yky/coehistory/index.html> (hämtad 8.1.2018).
 2. Vår synvinkel innebär alltså att vi först och främst fokuserar på den centrala administrationens nivå. Om efterkrissituationer i lokalsamfundet, se särskilt Marie Lennerstrand & Linda Oja, *Livet går vidare. Älvdalen och Rättvik efter de stora häxprocesserna 1668–1671* (Södertälje 2006).
 3. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/951171705-Fragile-States-Index-Annual-Report-2017.pdf> (hämtad 8.1.2018).

där Finland var det enda landet i den bästa kategorin, ”Very sustainable states”. Sverige kom på andra plats men finns i kategorin ”Sustainable”. Ett annat exempel är *The Economists* ”Democracy index”⁴ (2016) enligt vilket Finland finns med bland *top ten*-länderna. Finland kan också ståta med ett färskt Europarekord som den stat som uppvisar den mest effektiva offentliga förvaltningen (*Government effectiveness*) och den lägsta korruptionen ur ett företag-/entreprenörperspektiv (”Re-industrialising Europe. Member States’ Report” 2014) och befinner sig vanligen i andra motsvarande mätningar bland de tre bästa.

Hur är allt detta möjligt, kan man fråga sig, särskilt som Finland, ett förhållandevis resurs- och folkfattigt område i norr med ett ogästvänligt klimat, har så mycket som kunde tänkas predestinera till allt annat än framgång i ett internationellt perspektiv.⁵ Åtminstone är det så som förhållandena ofta framställs,⁶ och hur samt varför de här bilderna av Finlands klena förutsättningar konstruerats vore i sig värt en granskning. Vår avsikt är ingalunda att låna våra pennor till en fortsatt hjältediktning i vilken självuppoftande finländare alltid lyckas övervinna svårigheterna och gå ur kampen som segrare. Ändå kan

-
4. <http://www.eiu.com/Handlers/WhitepaperHandler.ashx?fi=Democracy-Index-2016.pdf&mode=wp&campaignid=DemocracyIndex2016> (hämtad 8.1.2018).
 5. I en europeisk kontext finns det naturligtvis många andra områden och stater med svaga förutsättningar för en positiv utveckling. Att studera Finland komparativt i förhållande exempelvis till de baltiska länderna eller länder i den östra delen av Mellan-europa framstår ändå inte som särskilt fruktbart på grund av bland annat de politiska följderna av andra världskriget. Den kanske mest givande jämförelsen kan göras i förhållande till Irland vars historia ofta har skildrats utgående från olika kriser och allvarliga motsättningar. Våldet, de väpnade folkresningarna och de religiösa motsättningarna har haft en exceptionellt stor betydelse då bilden av Irlands förflutna har formats. Se Thomas Bartlett, *Ireland: a history* (Cambridge, New York 2010), t.ex. s. 51–53, 153–155, 376–378, 379; T. W. Moody, ’Introduction: Early Modern Ireland’, T. W. Moody, F. X. Martin & F. J. Byrne (eds), *A new history of Ireland. 3. Early Modern Ireland, 1534–1691* (Oxford 2009); J. G. Simms, ’The War of the Two Kings, 1685–91’, Moody, Martin & Byrne, *A new history of Ireland. 3*; Hilary Larkin, *Anthem Perspectives in History. History of Ireland, 1800–1922. Theatres of Disorder?* (London, New York 2014).
 6. Exempelvis Zacharias Topelius, Leo Mechelin et al. (red), *Finland i 19:e seklet. Framställt i ord och bild af finska skriftställare och konstnärer* (Stockholm 1893) och senare arbeten av motsvarande karaktär såsom *Oma Maa*, 1:a upplagan ca 1910, 2:a upplagan 1920-talet samt 3:e upplagan ca 1960. För det förra verket se Elisabeth Stubb, ’Finland i 19de seklet. Etablering av en nationsbild’, *Historisk Tidskrift för Finland (HTF)* 92 (2007:3), s. 368–387, för det senare Petri Karonen & Antti Räihä (toim.), *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960* (Helsinki 2014).

Finland betraktas som en framgångssaga också i ljuset av annat än moderna rankingar.

Vi kommer nedan att presentera en lista på betydande kriser av olika typ i Finland under olika regimer – som en del av det svenska riket, som ryskt storfurstendöme och som självständig stat – efter vilka behovet av en kursomläggning eller till och med en nystart var ofrånkomligt.⁷ Resultatet av en vetenskaplig granskning av hur krishantering ut- föll kan givetvis också vara negativt. Det gick illa, men lärde man sig något av resultatet; på detta sätt kan historieforskningen bidra till att fördjupa centrala diskussioner i sin samtid. Med vår uppsats vill vi inte presentera resultat av redan genomförd forskning utan genom att presentera en statusrapport över vårt försök till nytänkande inbjuda till en diskussion och ge dem som känner sig manade en möjlighet att utsätta det för konstruktiv kritik i ett skede då vi ännu är öppna för synpunkter som kan föra våra tankar i en annan – och möjligen mer fruktbar – riktning än de har i skrivande stund.

Vad var Finland? Det område som ett Finlandsbegrepp avgränsar kan inte på ett meningsfullt sätt definieras entydigt utan är någonting som varierat från en tid till en annan och inom en viss tidsperiod från ett sammanhang till ett annat. Så blev Finland på det symboliska planet officiellt ett storfurstendöme redan under sent 1500-tal samtidigt som området styrdes som en integrerad del av riket i en tid då Sverige expanderade till en konglomeratstat. Under den period som Finland var en del av det medeltida och tidigmoderna svenska riket kan ”Finland” användas med syftning på den östra riksdelen, närmare bestämt Åbo stift – från och med 1500-talet Åbo och Viborgs (sedermera Borgå) stift. Avgränsningen av Finland har på ett avgörande sätt påverkats av hur det svenska rikets östgräns har förändrats i olika fredsslut, och från och med 1721 samexisterade som bekant två Finland, ett svenskt och ett ryskt (utvidgat till Kymmene älv 1743) som 1812 under ryskt styre förenades till ett (förvaltnings)område.

7. För olika definitioner av ”kris” se exempelvis Charles F. Herman, ’Crisis’, Joel Krieger (ed.), *The Oxford Companion to Politics of the World* (2 ed.) (Oxford 2004 (Online Version)); Ian Fraser, ’Legitimation crisis’, Iain McLean & Alistair McMillan (eds), *The Concise Oxford Dictionary of Politics* (3 ed.) (Oxford 2016 (Online Version)).

Begreppet ”resiliens” – ett modeord eller ett nyttigt verktyg för krisforskande historiker?

Aktörskap⁸ och interaktion⁹ är etablerade begrepp inom historieveten- skapen medan samma sak inte kan påstås om begreppet resiliens trots att det är i flitig användning inom en rad andra vetenskaper.

Begreppet resiliens introducerades av ekologen C. S. Holling i början av 1970-talet. Till en början avsåg det på ett allmänt plan ekosystems stabilitet och förmåga att anpassa sig till den påfrestning som kriser och chocker innebar.¹⁰ Därefter har resilienssteorins användningsom- råde utvidgats och integrerats i bland annat stadsplaneringen.¹¹ Inom psykiatri och psykologin har resiliens på ett avvikande sätt uppfattats i huvudsak gälla individens förmåga att uthärda under traumatiska och posttraumatiska förhållanden.¹²

-
8. Om begreppet aktörskap och dess användning inom finländsk historieforskning, se t.ex. Petri Karonen & Marko Hakanen (eds), *Personal Agency at the Swedish Age of Greatness 1560–1720*. Studia Fennica Historica 23 (Helsinki 2017), passim.
 9. Se Nils Erik Villstrand, 'Monolog eller dialog? – Den tidigmoderna svenska staten i möte med sina undersåtar', *HTF* 102 (2017:3), s. 582–588.
 10. C. S. Holling, 'Resilience and stability of ecological systems', *Annual Review of Ecology and Systematics* 4 (1973), <http://webarchive.iiasa.ac.at/Admin/PUB/Documents/RP-73-003.pdf>, s. 14: "[...] the persistence of systems and of their ability to absorb change and disturbance and still maintain the same relationships between populations or state variables". Holling har senare publicerat sig flitigt kring temat, exempelvis C. S. Holling & Lance H. Gunderson, 'Resilience and adaptive cycles', Lance H. Gunderson & C. S. Holling (eds), *Panarchy. Understanding Transformations in Human and Natural Systems* (Washington, DC 2002), s. 25–62; C. S. Holling, Lance H. Gunderson & Donald Ludwig, 'In quest of a theory of adaptive change', Gunderson & Holling (eds), *Panarchy. Understanding Transformations*, s. 3–24; B. Walker et al., 'Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems', *Ecology and Society* 9 (2004:2), <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5/>; B. Walker et al., 'A handful of heuristics and some propositions for understanding resilience in social-ecological systems', *Ecology and Society* 11 (2006:1), <http://www.ecologyandsociety.org/vol11/iss1/art13/>.
 11. Ayda Eraydın & Tuna Taşan-Kok, 'Introduction: Resilience Thinking in Urban Planning', Ayda Eraydın & Tuna Taşan-Kok, *Resilience thinking in urban planning*, GeoJournal Library Volume 106 (Dordrecht 2013), s. 5.
 12. I översikter över hur begreppet används inom olika discipliner är det sällan som psykologin och närstående vetenskaper över huvud taget nämns och det omvända förhållandet gäller också. Som ett undantag se dock J. Brassett, S. Croft & N. Vaughan-Williams, 'Introduction: An agenda for resilience research in politics and international relations', *Politics* 33 (2013:4): "In psychology, notions of the 'resilient individual' were developed in the 1980s in studies of children's personalities in terms of understanding the relationship between innate character traits and externally learned processes [...]" (s. 222). Jfr uppfattningarna om resiliens inom psykologin i exempelvis Anne Inger Helmen Borge, *Resiliens. Risk och sund utveckling* (Lund 2011).

För den här översikten har vi med hjälp av olika centrala biblioteksdatabaser kartlagt i vilken mån begreppet förekommer och vilket innehåll det getts inom olika vetenskaper. Bibliotekskataloger och databaser resulterade i sammanlagt hundratusentals noteringar. Redan sökordet ”resilience theory” gav inte mindre än 114 887 träffar sommaren 2015.¹³ På motsvarande sätt har i den ofta använda databasen *Web of Science*, registrerats sammanlagt inemot 35 000 artiklar som behandlar ”resiliens”, de populäraste disciplinerna var ekologi och angränsande discipliner samt psykiatri. Intressant är att den främsta och mest populära samhällsvetenskapliga disciplinen, sociologin, inte hamnade högre än på plats 33.¹⁴

Vad har ”resiliens” betytt inom olika vetenskaper? I det följande avgränsas framställningen till att gälla de uppfattningar som möter dels inom forskning rörande ekologi, dels inom samhällsvetenskaper i vid mening. Många forskare har gjort iakttagelsen att användningen av begreppet har förgrenat sig i många olika riktningar vilket har gjort att det blivit ”rather fussy”.¹⁵

Hollings ursprungliga definition har raffinerats och inympats i nya sammanhang, men inom ekologin har ordet resiliens däremot bibehållit sin ursprungliga innebörd. Som exempel kan nämnas den kärnfulla definition Charles L. Redman och Ann P. Kinzig gav år 2003: ”Resilience is the ability of a system to remain functionally stable in the face of stress and to recover following a disturbance. Reducing this to a single word, it is the capacity to be flexible.”¹⁶

Fridolin Simon Brand och Kurt Jax sammanställde 2007 en omfattande litteraturoversikt kring temat och sorterade forskningen kring resiliens i inte mindre än ”3 categories, 10 classes, and correspondingly

13. Med hjälp Uppsala universitetsbibliotekets katalog (DISA) gav sökordet ”resilience” inalles 226 781 träffar i tidskriftsartiklar eller böcker. Över hälften av de här publikationerna gäller psykologi (N = 28 159), teknik (N = 25 889), medicin (N = 24 950), ekonomi (N = 24 072) samt ekologi (N = 21 615). Statsvetenskap (N = 15 041), sociologi och socialhistoria (N = 9 743) samt historia och arkeologi (N = 14 667) är också viktiga, men resultatet av en mer ingående analys är ganska magert, speciellt när det gäller de humanistiska disciplinerna. *Google Scholar* i sin tur gav med sökordet ”resilience-review of literature” nästan enbart resultat som gällde psykologi (sökning 9.4.2015).

14. Sökning 31.8.2017.

15. Eraydın & Taşan-Kok, 'Introduction', s. 6.

16. Charles L. Redman & Ann P. Kinzig, 'Resilience of past landscapes: Resilience theory, society, and the longue durée', *Conservation Ecology* 7 (2003:1), s. 14.

10 definitions of resilience.” Inom ekologin har resiliensteorin nått en mognadsfas. Utgående från Hollings definition har man gått in i ett ”operationaliserande” skede som ”ett första steg mot att konkretisera resiliens”. Brand och Jax omnämner också sociologernas definition av social resiliens nämligen: ”the ability of groups or communities to cope with external stresses and disturbances as a result of social, political, and environmental change”.¹⁷ Det är således fråga om en applicering av den ekologiska definitionen på samhällen bestående av människor, något som också har gjorts exempelvis inom de ekonomiska vetenskaperna.

Brand och Jax noterade också hur resiliens mer och mer i stället för en teori har börjat användas som en infallsvinkel eller som en metafor för ”flexibilitet över en lång tidsrymd”; i förening med begreppet hållbarhet (*sustainability*) har det fått stå för en positiv faktor som på ett betydande sätt befrämjar hållbarhet.

Brand och Jax framhåller också att begreppet resiliens har omvandlats till ”a boundary object”, som olika vetenskaper använder på sitt eget sätt. Enligt dem har någon konsensus om begreppets innehåll aldrig existerat. Men ur en humanistisk forskares synvinkel sett förefaller definitionerna ändå att i hög grad överensstämmer mellan olika vetenskaper. Brand och Jax förutspår också att resiliensens sociala, politiska och institutionella aspekter kommer att accentueras i framtiden, och spådomen är åtminstone delvis på väg att besannas.¹⁸

Inom samhällsvetenskaperna har begreppet varit föremål för ett växande intresse, något som framgår exempelvis av att tidskriften *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* grundades 2013.¹⁹ Enligt huvudredaktören David Chandler publicerar tidskriften ett brett spektrum av studier och man vill inte inordna sig i något enskilt fack. Det är ändå symptomatiskt att Chandler i sammanhanget inte över huvud taget omnämner exempelvis historievetenskapen, samtidigt som

17. F.S. Brand and K. Jax, 'Focusing the meaning(s) of resilience: resilience as a descriptive concept and a boundary object', *Ecology and Society* 12 (2007:1), s. 23. URL: <http://www.ecologyandsociety.org/vol12/iss1/art23/> (hämtad 8.1.2018).

18. Brand & Jax, 'Focusing the meaning(s)'; även Charles L. Redman, 'Should sustainability and resilience be combined or remain distinct pursuits?', *Ecology and Society* 19 (2014:2), s. 37, <http://dx.doi.org/10.5751/ES-06390-190237>; jfr även Brassett, Croft & Vaughan-Williams, 'Introduction: An Agenda for Resilience', s. 223, som kallar resiliens ”a 'translation term' between natural and social science”.

19. Från och med 2014 började Nebraska universitet publicera ytterligare en tidskrift fokuserad på resiliens som heter *Resilience: A Journal of the Environmental Humanities*.

många av de specialteman han presenterar med lätthet kunde knytas till historieforskningen.²⁰ Kulturgeografen Ben Anderson har för sin del gjort iakttagelsen att det aldrig i tillräcklig grad, om över huvud taget, har gjorts empiriska studier av aktörer ("subjekt"), samhällen eller organisationer ur ett resiliensperspektiv.²¹ Också de här infallsvinklarna framstår som självklara inom historisk forskning.

Den samhällsvetenskapliga preciseringen av begreppet har sin grund i ekologin, något som exempelvis Lino Briguglios uppfattning visar: "Resilience [...] is defined as the ability to recover from or adjust to change."²² Inom demokratiforskningen förekommer resiliens ibland som en analyskategori, men utan att den nödvändigtvis beaktas i själva analysen.²³

-
20. "As such, this journal will draw together academic expertise from disciplines such as political science, international sociology, geography, political theory, development studies, security studies, anthropology and law" [---] "The journal is interested in articles which contribute to the resilience thematic understood in broad terms, including but not limited to: the practices of prevention, empowerment and capacity building; the policies of resilience, as applied in different fields and at different levels and their interconnections, proliferation and implementation; the discourses of adaptation and vulnerability, their genealogy and construction in relation to the natural and human sciences; the processes of resilience, how 'resilience thinking' approaches complexity, networks, causality and agency in new ways; the spaces of construction, the arenas where communities and policy practices are constituted at a wide range of levels from the local and regional to the national and global; the economics of adaptation, the links with neoliberal approaches and the shift to the private and social sphere; the politics of resilience in relation to communities of resistance and the construction (and deconstruction) of the political; the subjectivities articulated in the interpellation of the subject as embedded, as self-securing and responsibilised, and as active and transformative." David Chandler, 'Editorial', *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* 1 (2013:1), DOI: 10.1080/21693293.2013.765739, s. 1–2.
21. Ben Anderson, 'What kind of thing is resilience?', *Politics* 35 (2015:1) (DOI: 10.1111/1467-9256.12079), s. 60–61, 65 (citat): "[...] a declaration of ignorance before empirical work: we do not know what resilience is and we do not know what resilience does. The aim is to make resilience into an object of inquiry that could, perhaps, object to contemporary 'critical conventional wisdom'." Jfr även t.ex. Tapio Juntunen & Ari-Elmeri Hyvönen, 'Resilience, security and the politics of processes', *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* 2 (2014:3), DOI: 10.1080/21693293.2014.948323, s. 197–198.
22. Lino Briguglio, 'Economic vulnerability and resilience: Concepts and measurements', Eliawony Kisanga & Sarah Jane Danchie (eds), *Commonwealth Small States. Issues and Prospects* (London 2007), s. 105; Andrew F. Cooper & Timothy M. Shaw, 'The diplomacies of small states at the start of the Twenty-First Century: How vulnerable? How resilient?', Andrew F. Cooper & Timothy M. Shaw (eds), *The Diplomacies of Small States between Vulnerability and Resilience* (Basingstoke 2009), s. 1, 4.
23. Jfr t.ex. Peter Burnell & Peter Calvert, 'The resilience of democracy: An introduction',

Inom forskningen har man endast undantagsvis tagit ställning till betydelsen av resiliens och möjliga ”motkrafter” till denna. I de ovan nämnda publikationerna betonas inte exempelvis konflikter särskilt starkt. Ofta står en endimensionell definition av resiliens i centrum, fenomenet kan granskas som någonting apolitiskt och nära nog harmoniskt – till och med i sådana sammanhang där såväl naturkatastrofer som terrordåd behandlas inom ramen för samma uppsats. Ekologen Susan Fainstein skriver om kopplingen mellan ekonomi och resiliens hur ”[t]he depoliticizing character of standard ecological analysis legitimates the term resilience – hence, its appeal to defenders of the socio-economic status quo”. Uppfattningen torde kunna tillämpas också på andra områden inom samhällsvetenskaplig forskning.²⁴ Många texter under de senaste åren genomsyras av ett kritiskt förhållningssätt eftersom begreppet och dess tillämpningar knyts till neoliberalismen och dess ”agendor”.²⁵

Arkeologin torde vara den vetenskap som står historieforskningen närmast där resiliens har behandlats mer allmänt. Som exempel kan nämnas Charles L. Redmans uppsats från 2005 i vilken han strävar efter att begreppsligt föra samman ekologins, arkeologins och antropologins infallsvinklar. Men inte heller här – som i så många andra publikationer som behandlar problematiken – ges konkretiserande exemplifieringar eller testas teorin empiriskt.²⁶

Peter Burnell & Peter Calvert (eds), *The Resilience of Democracy. Persistent Practice, Durable Idea* (London 1999), s. 3–4. Författarna anger tre kategorier för demokrati-forskningen: ”The persistence of democracy”, ”The durability of democracy” samt ”The resilience of democracy”. Att intresset växer inom studiet av internationell politik och inom statskunskapen generellt framgår av många specialnummer av tidskrifter inom området. Exempelvis Martin Coward, ’Editor’s Introduction: Resilience Revisited’, *Politics* 35 (2015:1) (DOI: 10.1111/1467-9256.12086), s. 58.

24. Susan Fainstein, ’Resilience and justice’, *International Journal of Urban and Regional Research* 2015 (DOI:10.1111/1468-2427.12186I), s. 163.
25. Till exempel Brassett, Croft & Vaughan-Williams, ’Introduction: An agenda for resilience’, s. 224; David Chandler, ’Beyond neoliberalism: resilience, the new art of governing complexity’, *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* 2 (2014:1) (<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21693293.2013.878544.VSprovmWSp>); Anderson, ’What kind of thing’, s. 63–64.
26. Inom arkeologin har användningen av begreppet blivit betydligt mer allmän under de senaste åren. En del av undersökningarna står till sin metod mycket nära naturvetenskaperna och det verkar som om ”resiliens” inte finns med i annat än rubriken: Charles L Redman, ’Resilience Theory in Archaeology’, *American Anthropologist* 107 (2005:1); Redman & Kinzig, ’Resilience of past landscapes’, s. 14; Patricia A. McAnany

Forskarna inom området har ofta uppmärksammat teorin *i sig* och ägnat sig åt olika klassificeringar, typologier och kategorier och hur de i sin tur kan finfördelas. Det har uppstått en viss rundgång i diskussionen. En iakttagelse som gjorts är att trots att resiliens i många länder har blivit ett hett tema så har innehållet i begreppet ändå fått mindre uppmärksamhet.²⁷

I vårt arbete med denna översikt har vi med hjälp av såväl de ovan nämnda databaserna som Libris särskilt kartlagt den historieforskning som behandlar resiliens. Monografier om ämnesområdet har publicerats i begränsad mängd, och uppsatser är ännu mer sällsynta.²⁸ Publikationerna behandlar på några undantag när Afrikas historia samt olika minoriteter eller andra grupper som levt under extrema villkor.²⁹ Samtidigt är resiliens ett forskningsmässigt eller teoretiskt begrepp i endast ett fåtal publikationer. Då det förekommer kan det snarare ha varit fråga om att optimalt rubriksätta sitt alster.

De humanistiska vetenskaperna nämns i regel inte i diskussionerna om resiliens och särskilt frånvarande är historieforskningen. Det oaktat

& Norman Yoffee (eds), *Questioning Collapse. Human Resilience, Ecological Vulnerability, and the Aftermath of Empire* (Cambridge 2010); Noel Broadbent, *Lapps and Labyrinths. Saami Prehistory, Colonization and Cultural Resilience. With contribution by Jan Storå* (Washington, DC 2010); Robert Van de Noort, *Climate Change Archaeology. Building Resilience from Research in the World's Coastal Wetlands* (Oxford 2013).

27. Till exempel Brassett, Croft & Vaughan-Williams, 'Introduction: An Agenda for Resilience', s. 222; Peter Rogers, 'Researching resilience: An agenda for change', *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* 3 (2015:1) (DOI: 10.1080/21693293.2014.988914), s. 55.
28. I finländska databaser (FENNICA, ARTO) har inga artiklar över huvud taget registrerats och i LIBRIS en enda: Ulf Sporrang, 'Dalecarlia in central Sweden before 1800. A society of social stability and ecological resilience', Fikret Berkes & Carl Folke (eds), *Linking Social and Ecological Systems. Management Practices and Social Mechanisms for Building Resilience* (Cambridge 1998), s. 67–97.
29. Se t.ex. Lee Butler, *Emperor and Aristocracy in Japan, 1467–1680. Resilience and Renewal* (Cambridge 2002); Christopher Storrs, *Resilience of the Spanish Monarchy 1665–1700* (Oxford 2006) samt Frank K. Rusagara, Gitura Mwaura & Gérard Nyiramanzi, *Resilience of a Nation. A History of the Military in Rwanda* (Kigali 2009); John E. Kicza (ed.), *The Indian in Latin American History: Resistance, Resilience, and Acculturation*. Jaguar books on Latin America 1 (Wilmington 1993); Gebrihiwet Tekeste Fekadu, *The Tenacity and Resilience of Eritrea: 1979–1983* (Asmara 2008); Azade-Ayşe Rorlich, *The Volga Tatars. A Profile in National Resilience*. Studies of nationalities in the USSR. Hoover Institution publications 339 (Stanford 1986); Elizabeth A. Roberts, *Freeing Tibet. 50 Years of Struggle, Resilience, and Hope* (New York 2009).

– och snarast just därför – finns det en beställning på empirisk forskning och på undersökningar där samhällsförhållanden granskas ur ett resiliensperspektiv. Isabelle Brännlund konstaterar träffande i sin avhandling om resiliens i rennäringens historia, som granskades 2015, hur ”Historical sources [...] can provide valuable information about resilience, but such sources (and historical analyses generally) are under-used resources in resilience research.”³⁰ I regel tar olika diskussionsöppningar och översikter över begreppets variationer sannerligen inte ställning till hur och utgående från vilket källmaterial forskningen borde bedrivas.

Initiativen till en diskussion kring vilken forskning som vore värd att utföras har allmänt taget varit sällsynta. Sociologen David Stark noterade förvisso att ”[i]f the first unanswered research question is whether resilience degrades or upgrades with use, the second is whether resilience is about *responding to* or *being prepared for* rare events.” Enligt Stark var en av de första systematiska (samhällsvetenskapliga) studierna den dokumentation av terrorbombningarnas effekter på ekonomin inom Tredje riket vilken inleddes redan medan kriget ännu pågick. Det verkar ändå som om Stark blandar samman den planering som äger rum under kristider med den som görs i kvalificerat ”extraordinära situationer”. I detta sammanhang torde det vara tillräckligt med en generell hänvisning till exempelvis hur man senast i december 1944 på ett, som det senare skulle visa sig, tillförlitligt sätt kunde beräkna omfattningen av det hisnande stora krigsskadestånd som Finland ålades att erlægga till Sovjetunionen.³¹

För att vara användbart kräver det amorf begreppet resiliens en förtydligande precisering från forskarens sida. Med social resiliens avser vi ett samhälles kristålighet, hur väl eller illa förberett det är att hantera påfrestningar med en systemrubbande potential. Vi strävar i vårt arbete uttryckligen efter att lyfta upp diskussionen på makronivån i en granskning av statsmakten som aktör. Det här ger oss möjligheter

30. Isabelle Brännlund, *Histories of Reindeer Husbandry Resilience. Land Use and Social Networks of Reindeer Husbandry in Swedish Sápmi 1740–1920*, Skrifter från Centrum för samisk forskning 21 (Umeå 2015), s. 6. Bristen på empirisk forskning noteras exempelvis i Brassett, Croft & Vaughan-Williams, 'Introduction: An agenda for resilience', s. 224.

31. David Stark, 'On Resilience', *Social sciences* 2014:3 (DOI:10.3390/socsci3010060), s. 61 (citrat, kursiveringen i originalen), s. 64–65.

att genomföra långtidsanalyser av olika typer av centrala krisskeden och av hur man löst de problem som då dominerade. Som vi redan antydde kommer vi särskilt att uppmärksamma relationen mellan interaktion och resiliens: på vilket sätt har en omfattande interaktion mellan styrande och styrda stärkt det finländska samhällets resiliens? I vilken grad har en svag politisk interaktion försvagat resiliensen?

Vi tar alltså fasta på krisförlopp. Någon entydig definition av begreppet kris finns inte och är knappast heller möjlig att nå. Ordet förses ofta med en bestämning och i litteraturen möter därför allt från miljökriser till personliga kriser. Andra allmänt förekommande bestämningar framför huvudordet kris är demografisk, ekonomisk, internationell och politisk. Det verkar vara historikernas privilegium att få använda sig av begreppet allmän kris för att porträttera de turbulenta förhållandena i 1600-talets värld.³²

Krisen har vissa karaktäristika. Den är en situation som dåligt fungerande komplexa system kan hamna in i utan att (ännu) ha kollapsat. Utöver att vara oönskad kommer krisen plötsligt och oväntat och skapar osäkerhet. En kris utgör eller uppfattas konstituera ett hot mot centrala värden och kräver åtgärder för att kunna stoppas eller lindras.

Innan vi presenterar en lista på de enligt vår uppfattning svåraste kriserna i Finlands historia vill vi kort argumentera för värdet av att tillföra historievetenskapen begreppet fredskris som en benämning på den för samhällen komplicerade övergången från krig till fred.

Fredskrisbegreppet och dess användning i historisk krisforskning

Uppsalahistorikern Sven A. Nilsson såg ett mönster i övergången från krig till fred i 1600-talets Sverige. Med freden kom problemen och det var ”dyrt att sluta ett krig, mycket dyrare än att börja”.³³ Enligt vår uppfattning är övergången från krig till fred allmänt taget så utmanande, komplicerad och påfrestande för samhället att det finns odiskutabelt starka skäl att se den som en speciell typ av kris som efter ett krig drabbar alla samhällen oberoende av historisk kontext. Att utveckla ett fredskrisbegrepp och empiriskt studera olika övergångar från krig

32. Geoffrey Parker & Lesley M. Smith (eds), *The General Crisis of the Seventeenth Century* (London 1997); Geoffrey Parker, *Global Crisis. War, Climate Change & Catastrophe in the Seventeenth Century* (New Haven & London 2013).

33. Sven A. Nilsson, 'Den karolinska militärstaten. Fredens problem och krigets', Gudrun Ekstrand (red.), *Tre Karlar, Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII* (Stockholm 1984), s. 31.

till fred i termer av kris framstår därför som angeläget och början är i själva verket redan gjord.³⁴ Vi ser också en möjlighet till att inympa och befärma användandet av begreppet resiliens genom att knyta det till studiet av fredskriser.

När man analyserar övergången från krig till fred, är det till exempel viktigt att se *hur* man övergår till fredstid. Med ett sådant analysperspektiv kan man klarlägga de verksamhetsmöjligheter som samhället har till sitt förfogande. Det är såväl det allmänna fenomenet som de enskilda händelserna i sig som är relevanta och viktiga forskningsobjekt. Man torde alltid kunna lägga märke till många problem som är återkommande vid övergång från krig till fred och som innebär allvarliga utmaningar och hotbilder för statens och samhällets funktionsförmåga. För att kunna identifiera de viktigaste faktorerna som hade betydelse efter ett visst krig, måste vi ha relevanta iakttagelser och resultat även från andra tider samt från andra kontexter. Även om fredskriser hade ytterst dramatiska effekter, verkar de inte ha varit unika. Det är därför viktigt att analysera andra liknande händelser och processer.

Inom den historiska ”efterkrisforskningen” samt efterkrigsforskningen har man visat ett mycket stort intresse för olika infallsvinklar och metoder inom angränsande vetenskaper. Detta är naturligt, eftersom den här tematiken och dessa fenomen ju är universella och

34. Från början av 2000-talet har ett antal gemensamma projekt kring tematiken genomförts av Jyväskylä universitet och Åbo Akademi, se t.ex. Petri Karonen & Kerttu Tarjamo (toim.), *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, Historiallinen Arkisto (HArk) 124 (Helsinki 2006); Petri Karonen, 'Coping with peace after a debacle: the crisis of the transition to peace in Sweden after the Great Northern War (1700–1721)', *Scandinavian Journal of History (SJH)* 2008:3; Petri Karonen, 'The peace treaty of Hamina and its aftermath in Sweden and in Finland', *Sjuttonhundratals* 2010; Petri Karonen, 'Yleisradio ja rauhaan palaaminen toisen maailmansodan jälkeen (1944–1950)', Jari Ojala et al. (toim.), *Monelta kantilta. Ilkka Nummelalle omistettu juhlakirja* (Jyväskylä 2010); Petri Karonen, 'Konsten att vinna ett krig – och att förlora ett annat: fredens kriser efter trettioåriga kriget och stora nordiska kriget', Christer Kuvaja & Ann-Catrin Östman (red.), *Svärdet, ordet och pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia. Festskrift till Nils Erik Villstrand den 24 maj 2012*, Skrifter utgivna av Historiska Samfundet i Åbo 12 (Åbo 2012); Petri Karonen, 'Pitkä parlamentti ja rauhankriisi toisen maailmansodan jälkeen', Matti Enbuske (toim.), *Historian selkosilla. Jouko Vahtolan juhlakirja*. Studia Historica Septentrionalia 65 (Vaasa 2012); Petri Karonen & Antero Holmila, 'La guerra y la paz en la historia de Finlandia: 1590–1950', *Istor* 48 (2012); Petri Karonen & Ville Kivimäki, 'Suffering, surviving and coping. Outlines for the human history of the post-war years in Europe', Ville Kivimäki & Petri Karonen (eds), *Continued Violence and Troublesome Pasts. Post-war Europe between the Victors after the Second World War* (Helsinki 2017).

återkommande. Eftersom efterkrisforskarna inte alltid är intresserade enbart av olika krisartade händelser *i sig*, är det kanske lättare att vara öppen också för jämförelser av olika slag. Här menar vi ändå inte att man ska glömma bort de konkreta händelseförloppen: alla känner vi till problemet med att hitta rätt tidpunkt att börja en undersökning vid. För att kunna förstå och analysera fenomen och händelseförlopp efter en kris måste man – självfallet – ha gedigen kunskap också om själva krisens natur och omfattning.

Vi tror att komparativa undersökningar kan ge bra resultat i detta sammanhang. Det är precis vad vi strävar efter trots att sådana jämförelser inte är lätta att göra, bland annat på grund av olika organisationsstrukturer, annorlunda forskningstraditioner och historiografi samt de avvikande kontexterna i olika länder under och efter kriget. En viktig fråga gäller också just den så kallade metodologiska nationalismen, som är svår att övervinna.³⁵

Vi har här redan blandat begrepp som ”övergång från krig till fred” och ”fredens kris”. Om vi vill vara exakta – som vi ju ska vara – är de här termerna inte synonyma. Vi föredrar begreppet ”fredens kris” eller ”fredskris”, eftersom ”övergång eller återgång till fred” kan implicera att det vore möjligt att ”gå tillbaka” till tiden *före* kriget, men det går inte om man har varit med i ett totalt krig – liksom situationen verkligen var i Norden till exempel cirka 1815 samt efter andra världskriget.³⁶

Det finns förstås några viktiga grundfrågor kring fredskriser – det är ingen stor överraskning att frågorna i grunden inte skiljer sig från

35. Här kan vi endast hänvisa till den stora potential som till exempel historisk sociologi innehar i detta sammanhang. Den för några år sedan avlidne Charles Tilly är alltså mycket aktuell med sina tankar om 'Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons.' På sätt och vis kommer vi att kombinera både de endogena och exogena faktorerna i undersökningen, vilket man vanligtvis inte har gjort tidigare. – T.ex. Heinz-Gerhard Haupt, 'Comparative history – a contested method', *Historisk Tidskrift* 127 (2007:4); Silke Neunsinger, 'Cross-over! Om komparationer, transferanalyser, *histoire croisée* och den metodologiska nationalismens problem', *Historisk Tidskrift* 130 (2010:1).

36. Dessutom har fredsforskningen inte varit särskilt intresserad av att undersöka hur staten eller samhället övergår till fred "inifrån". Det grundläggande antagandet är att en övergång från krig till fred alltid kräver inblandning utifrån, till exempel i form av utomstående parter som utländska neutrala observatörer eller utländska på vapenmakt baserade organisationer. Inom fredsforskningen används ofta termen *peace building* för att beskriva den här processen. Det beror mycket på att fredsforskningen har koncentrerat sig på *post-1945*-konflikter, som verkligen har krävt utomstående parter eller ockuperande trupper som har fattat beslut i alla viktiga frågor. Just därför är det viktigt men också krävande att undersöka fenomen under den tidigmoderna tiden.

dem som den allmänna historieforskningen arbetar med. Vi nämner här bara några av dem:

- 1) Vad? – Vilka var de fredsrelaterade problemen?
- 2) Hur? – Hur klarade man av problemen?
- 3) Och slutligen varför? – Hur lyckades man? Och varför lyckades man nå resultat, om man gjorde det?

Kanske är frågorna i den tredje punkten de viktigaste i detta sammanhang, men samtidigt är de även de svåraste att besvara. I normativa termer kan man urskilja många gemensamma fredsrelaterade problem som utgör allvarliga utmaningar för möjligheten för en stat och ett samhälle att fungera, och som verkligen innebär reella hot mot dem.

Finlands historia i ljuset av de tretton största kriserna

Historiker använder sig påfallande ofta av begrepp som revolution eller kris för att synliggöra ett dramatiskt och/eller omvälvande skede i det förflutna och det finns självfallet sedan länge historiker som uppmärksammat olika krisskedan i Finlands historia. Oss veterligen har ändå ingen mer generellt och i en samlad ansats uppmärksammat och diskuterat kriser med olika förtecken som ett återkommande fenomen i Finlands historia.

Vi väljer att fokusera på fyra olika typer av kriser, nämligen demografiska, ekonomiska och politiska kriser samt fredskriser. Naturligtvis överlappar kriserna av olika typ varandra, med den benämning vi valt för en kris vill vi inte mer än försöka fånga in vilket som var det dominerande inslaget i ett krisförlopp. Vi laborerar därtill med en femte typ av kris som vi väljer att kalla allmän eller generell. Den sistnämnda typen av kris är för handen när fenomen som är karaktäristiska för minst tre av de förstnämnda typerna av kriser förekommer samtidigt och manifesterar sig markant men så tvinnade om varandra att det inte är motiverat att hänföra krisen exklusivt till någon av dem.

Av tabell 1 framgår när de djupaste kriserna under olika tidsperioder inföll i ”Finland” och vilken deras huvudsakliga karaktär var. Största delen av dem är utbredda fenomen och omfattade således inte bara Finland. Det är bara 1860-talets stora befolkningskatastrof som klart kan uppfattas som internt genererad.³⁷ Vi har valt att bortse från

37. För definitioner av en demografisk kris och studier av 1860-talets befolkningskris se

den senmedeltida agrarkrisen av den enkla anledningen att de dåtida förhållandena i Finland inte kan karaktäriseras som en tid av kris. Agrarkrisen berörde Finland endast marginellt. Den information källorna tillhandahåller är nästan obefintlig; pesten nådde uppenbarligen också Finland men bebyggelsen fortsatte att expandera. Enligt agrarhistorikern Janken Myrdal kunde nyodlingen i denna yttersta och ännu expansiva front för den tidigmedeltida agrarrevolutionen fortsätta. Marginaljordar behövde aldrig tas i bruk och människorna blev aldrig fler än vad resurserna tillät.³⁸

Tabell 1. De tretton allvarligaste kriserna i Finlands historia cirka 1520–2000.

Tidsperiod/Kris	Preciserad period	Krisens karaktär	Anmärkning
”Det korta 1500-talet” (ca 1520–1600)	1. Upplösningen av Kalmarunionen och reformationens initialskede (ca 1520–1540) 2. 1590-talets kris som ett genomgripande störningstillstånd (ca 1590–1610)	1. Politisk kris 2. Allmän kris	1. En central fas i svensk statsbyggnad med betydande förändringar inom såväl världslig som kyrklig förvaltning 2. Till sin betydelse i paritet med den förstnämnda krisen
”Det korta 1600-talet” (ca 1648–1721)	3. Efterkrigstiden från och med 1648 (ca 1648–1655) 4. 1690-talets nödår (ca 1696–1697) 5. Situationen efter stora nordiska kriget (ca 1721–1740)	3. Fredskris 4. Ekonomisk och demografisk kris 5. Fredskris	3. En period då det svenska väldets ställning som stormakt såväl stärktes som underminerades 4. En betydande befolkningsminskning med en (till synes) försvagning av enväldet 5. Förlust av internationell status och en brytningstid i fråga om politiskt-ekonomiska strukturer

särskilt Marie C. Nelson, *Bitter Bread. The Famine in Norrbotten 1867–1868*. Studia Historica Upsaliensia 153 (Uppsala 1988); Miikka Voutilainen, *Poverty, Inequality and the Finnish 1860s Famine*. Jyväskylä Studies in Humanities 287 (Jyväskylä 2016), passim.

38. Janken Myrdal, *Jordbruket under feodalismen 1000–1700. Det svenska jordbrukets historia* (Stockholm 2000), s. 124; Janken Myrdal, 'Digerdöden, pestvägor och ödeläggelse. Ett perspektiv på senmedeltidens Sverige', *Runica et mediævalia. Scripta minora* 9 (Stockholm 2003), s. 148–149; Eljas Orrman, 'Talonpoikainen maalaisyhteiskunta', Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.), *Perinteisen maatalouden aika. Esihistoria 1870-luvulle, Suomen maatalouden historia I* (Helsinki 2003), s. 127.

Tidsperiod/Kris	Preciserad period	Krisens karaktär	Anmärkning
Det ”långa 1800-talet” (ca 1809–1920)	6. Riksdeleningen 1809 och etableringen av det autonoma storfurstendömet Finland (ca 1809–1820) 7. 1860-talets befolkningskatastrof (1865–1868) 8. Ekonomisk kris i slutet av 1870-talet (1877–1878) 9. Förryskningen och den första globaliseringen (ca 1899–1917) 10. Inbördeskriget och (de andra) följderna av världskriget (1918–1920)	6. Fredskris 7. Ekonomisk och demografisk kris 8. Ekonomisk kris 9. Politisk och ekonomisk kris 10. Allmän kris	6. Byte av överhet och uppbyggandet av nya institutioner och organisationer 7. Svagheter i förvaltningsapparaten och ekonomin blottläggs 8. Problem inom den internationella ekonomin, övergång till guldmyntfot i Storfurstendömet Finland 9. Försvar av ”Finlands institutioner” 10. En partiell upplösning av samhället – och en återuppbyggnad
Kriser under självständighetstiden (ca 1930–2000)	11. Den stora depressionen och extremismen i inrikespolitiken på 1930-talet (ca 1929–1936) 12. Tiden efter andra världskriget (ca 1944–1950) 13. Den andra globaliseringen och den ekonomiska depressionen på 1990-talet (ca 1990–1995)	11. Ekonomisk och politisk kris 12. Fredskris 13. Ekonomisk och politisk kris	11. Ett politiskt system och en ekonomi i samtidig kris 12. En genomgripande omorientering inom samhällsliv och politik 13. ”Kreativ förstörelse” och politisk kursomläggning

Den långa listan över de mest allvarliga kriserna ger anledning att reflektera över hur det kommer sig att finländarna i vanliga fall har visat en stor tillit till staten och olika aktörer inom den. Varför förhåller det sig på detta sätt och har resiliensen någon betydelse i sammanhanget?

I praktiken var de enda undantagen från den nyssnämnda allmänna förekomsten av tillit 1590-talets kris, som utspelade sig inom ramen för ett svenskt inbördeskrig, och Finlands inbördeskrig 1918. I vardera fallet upplöstes samhället uttryckligen ovanifrån:³⁹ statsmakten förlorade åtminstone en stor del av sin legitimitet och auktoritet, och eftersom ekonomin i bägge fallen direkt eller indirekt kom att drabbas

39. Pertti Haapala betonar i sin studie *Kun yhteiskunta hajosi: Suomi 1914–1920* (Helsinki 1995) att en samhällelig desintegration ovanifrån var en bakomliggande faktor i kriget 1918; förhållandena var dock analoga med händelseförloppen i svenskt 1590-tal.

av krigsföringen var följderna mycket bedrövliga. Krisen skulle aldrig ha antagit samma proportioner såvida problemen hade varit i huvudsak eller renodlat av ekonomisk karaktär⁴⁰ eller direkt kopplade till krigen (en så kallad fredskris). Därför blev konsekvenserna av de svenska brakförluster som resulterade i frederna 1721 och 1809 eller Finlands nederlag av nära nog samma dignitet under andra världskriget inte lika långvariga eller lika abrupt omstöpande.

Förvaltningens kvalitet och ämbetsmännens förförlitlighet – ett villkor för social resiliens?

Historikern Harald Gustafsson har uppmärksammat hur förvaltningshistorikerna rört sig på fyra olika nivåer, nämligen:

- 1) det formella eller normativa planet (det kodifierade regelverket)
- 2) praxisnivån (de faktiska formerna)
- 3) den innehållsliga nivån (input och output)
- 4) den samhälleliga nivån (konsekvenserna)⁴¹

Förvaltningshistorisk forskning tenderar att hålla sig på den första och mer lättstuderade nivån. Max Engman betonar att man borde ”finna ett perspektiv som integrerar form och innehåll, struktur och tjänstemän, makt och styrda, formella bestämmelser och verkliga funktionssätt”.⁴²

Lojalitet, effektivitet och opartiskhet är grundläggande storheter i studiet av förvaltningen på de andra nivåerna. I krissituationer, såsom en ockupation, ställs frågan om en ämbetsmans lojalitet på sin spets. Ett annat grundläggande krav på en fungerande förvaltning är att den är effektiv, det vill säga att ärenden sköts utan tidsutdräkt. Inbegrivet

40. Ekonomisk kris definieras här som ”exceptionellt djup nedgång i den ekonomiska aktiviteten”. De viktigaste mätarna för ekonomisk kris är ”de största fallen i tillväxt i BNP, industriproduktion och sysselsättning”. Se t.ex. Thomas Hagberg & Lars Jonung, ’Hur svår var 1900-talskrisen i Finland och Sverige’, Juhana Aunesluoma & Susanna Fellman (red.), *Från olika till jämlika. Finlands och Sveriges ekonomier på 1900-talet, Svenskt i Finland – Finskt i Sverige III* (Helsingfors 2006), s. 61.

41. Harald Gustafsson, recension av Björn Asker, *I konungens stad och ställe. Länsstyrelser i arbete 1635–1735* (Uppsala 2004), *Scandia* 2004:2, s. 301–303. Ett försök att sammankoppla de olika nivåerna är Petri Karonen, ’Borgmästare mellan staten och stadssamhället. Förvaltnings- och rättskulturer i det svenska rikets städer under stormaktstiden’, Börje Harnesk & Marja Taussi Sjöberg (red.), *Mellan makten och menigheten. Ämbetsmän i det tidigmoderna Sverige*. Rättshistoriska skrifter. Serien III. Första bandet (Stockholm 2001), s. 119–141.

42. Max Engman, ’Förvaltning, historia och förvaltningshistoria’, *HTF* 71 (1986:2), s. 198.

i effektiviteten finns hur väl beslut förbereds, huruvida de överensstämmer med gällande regler och beaktar relevanta omständigheter.

Ett tredje krav på en god förvaltning är att den är opartisk, och därmed har vi i högsta grad nått pudelns kärna eftersom korruption i ett globalt perspektiv är ett lika omfattande som svårutrotat fenomen. I Finland är åtminstone den korruption som forskningen lyckats synliggöra i likhet med situationen i de andra nordiska länderna i vår egen tid liten, men har förhållandena alltid varit likadana? Särskilt Bo Rothstein som leder Institutet för forskning om korruption och samhällsstyrningens kvalitet (Quality of Government institute) vid Göteborgs universitet⁴³ kopplar i nutid social tillit till ”quality of government” (QOG), det vill säga samhällsstyrningens kvalitet. Utbredd korruption och litet QOG skapar allmänt taget en låg social tillit i samhället. Korruption inom den offentliga sektorn äter upp den sociala tilliten. Det är den implementerande offentliga förvaltningen (särskilt polis, rättsväsen) som har en tillitsgenererande nyckelroll. Det politiska systemets legitimitet påverkas i hög grad av den offentliga förvaltningens kvalitet, mer än av att medborgarna har demokratiska rättigheter. Intressant nog finns det nämligen inte nödvändigtvis någon koppling mellan QOG och demokrati. Demokrati betyder inte att vi per automatik får hög QOG, så är Singapore ingen demokrati men uppvisar liten korruption och fungerande institutioner.

Bo Rothstein och Sören Holmberg pekar på fyra vägar till ett bättre samhälle: skattefinansiering (då bryr sig medborgarna om hur staten sköter sina finanser), meritokrati inom förvaltningen, ett rättvist och fritt utbildningssystem, och jämställdhet i det politiska systemet.⁴⁴

Kan kvaliteten på samhällsstyrningen höjas och i så fall hur? Rothstein framhåller att brottet med en gammal korrupt ordning måste vara radikalt för att få effekt, vilket också vi uppfattar som en rimlig utgångspunkt. Enligt honom ägde en kortvarig och genomgripande ”big bang” av det här slaget rum i Sverige kring mitten av 1800-talet. Samtidigt har även andra synsätt – låt vara på ett allmänt plan överensstämmande med uppfattningen om en nystart inom förvaltningskulturen – framförts: det har bland annat framhållits att förbättrade

43. Quality of Government institute, <http://qog.pol.gu.se/QoG-institutet>.

44. Intervju med Sören Holmberg och Bo Rothstein, se Henrik Höjer, ’Demokrati är inte allt som behövs’, *Forskning & Framsteg* 49 (2015:1), s. 43–46.

avlöningsvillkor för ämbetsmännen stabiliserade deras privatekonomi, vilket innebar att undersåtarna/medborgarna inte på samma sätt som förr behövde betala dem ”extra” ersättningar för att de skulle sköta sina rutinuppgifter.⁴⁵ Rothstein och andra inom QOG-forskarteamet har förtjänstfullt lyft fram faktorer som talar för en hög korruptionsnivå inom det förmoderna svenska samhället och pekat på en rad reformer under 1800-talet som sammantaget bör ha haft en korruptionssänkande effekt. Men det som ännu återstår är således att med hjälp av tidskrävande arkivstudier synliggöra empiri som visar formerna för och nivån på den förmoderna korruptionen och att korruptionen faktiskt avtog redan under 1800-talet. En sådan forskningsinsats bör självfallet genomsyras av en diskussion om hur synen på korrupt beteende har förändrats över tid. De definitioner av det svårångade fenomenet som är giltiga i nutid kan inte utan ingående reflektion tillämpas på samhällen i det förflutna.⁴⁶ Inom dansk och norsk forskning har Rothsteins hypotes om en *big bang* i förvaltningskulturen kring mitten av 1800-talet bekräftats⁴⁷, men vad hände i storfurstendömet Finland med

-
45. T.ex. Bo Rothstein, 'Anti-corruption: The Indirect "Big Bang" Approach', *Review of International Political Economy* 18 (2011:2), s. 228–250; jfr Anders Sundell, 'Understanding informal payments in the public sector: Theory and evidence from Nineteenth-century Sweden', *Scandinavian Political Studies* 37 (2014:2).
46. För forskning om korruption ur ett historiskt perspektiv se exempelvis Jens Ivo Engels, Andreas Fahrmeir & Alexander Nützenadel (Hrsg.), *Geld – Geschenke – Politik. Korruption in neuzeitlichen Europa*, Historische Zeitschrift Beihefte 48 (München 2009); Niels Grüne & Simona Slanička (Hrsg.), *Korruption. Historische Annäherungen an eine Grundfigur politischer Kommunikation* (Göttingen 2010); Ronald G. Asch, Birgit Emich & Jens Ivo Engels, *Integration – Legitimation – Korruption. Politische Patronage in Früher Neuzeit und Moderne* (Frankfurt am Main 2011); Jens Ivo Engels, *Die Geschichte der Korruption. Von der Frühen Neuzeit bis ins 20. Jahrhundert* (Frankfurt am Main 2014). År 2013 gav *Journal of Modern European History* (Vol 11:1) på basis av en konferens i Amsterdam 2010 ut ett temanummer om korruption i ett komparativt perspektiv, se den inledande uppsatsen av Toon Kerkhoff, Ronald Kroez & Pieter Wagenaar, 'Corruption and the rise of modern politics in Europe in the eighteenth and nineteenth centuries. A comparison between France, the Netherlands, Germany and England. Introduction', s. 19–30.
47. Se Mette Frisk Jensen, *Korruption og embedsetik. Danske embedsmænds korruption i perioden 1800 til 1866*. University of Southern Denmark studies in history and social sciences 449 (Odense 2013) och <http://pure.au.dk/portal/da/persons/mette-frisk-jensen%2826b65bd9-01f2-42f9-8e1f-1fa256c117dc%29.html> samt Ola Teige, 'Korruption i det norske og danske embetsverket etter 1814', Finn-Einar Eliassen et al. (red.), *Den rianske vending. Festskrift i anledning professor Øystein Rians 70-årsdag 23. februar 2015* (Oslo 2015). I Sverige har nyligen studier som utmanar Rothsteins tolkningar av situationen i Sverige i början av 1800-talet kommit ut. Se särskilt Anders Sundell,

en egen nyuppbyggd centralförvaltning knuten till en centralmakt med en annorlunda förvaltningskultur än den svenska?⁴⁸ När ägde ”den stora smällen” rum här, eller var det fråga om en serie av mindre detonationer över en längre tidsrymd?

En låg korruptionsnivå i nutid väcker onekligen frågan om utveckling över tid. Var ämbetsmannakåren redan under det gemensamma rikets tid känd för sin opartiskhet? Eller har korruptionen sjunkit från en tidigare hög nivå? På 1760-talet fördes en intensiv diskussion om svenska ämbetsmäns löner och om egennyttiga ämbetsmän som levde över sina tillgångar. Ett argument i debatten var att behovet av bisysslor skulle försvinna och risken för mutor minimeras så fort ämbetsmännen fick så goda löner att de ostört kunde ägna sig åt sitt ämbete. Den bild som en begränsad forskning om tidigmodern korruption ger är att en svensk ämbetsman inte alltid var omutlig men att vissa möjligheter att ställa honom till svars för missbruk av sin makt fanns.⁴⁹ Även om det finns rikligt med belägg för att fogdar och andra ämbetsmän på lokalplanet i såväl den svenska som den finska riksdelen särskilt under 1500- och 1600-talet gjorde sig skyldiga till missbruk i sin tjänsteutövning bär den empiri som vi alltjämt har tillgång till vittnesbörd om att ämbetsmännen redan då var föremål för kontroll. Samtidigt är undersåtarnas formella och lagstadgade rätt att framföra klagomål

Public Administration and Corruption. How to Get the Institutions that Work, Göteborg Studies in Politics 142 (Göteborg 2015); Andreas Bågenholm, 'Corruption and anti-corruption in Early-Nineteenth-Century Sweden. A snapshot of the state of the Swedish bureaucracy', *Anti-corruption in History: From Antiquity to the Modern Era* (Oxford 2017).

48. Paula Tiihonen lanserade 2003 hypotesen att den kejserliga likriktningsspolitiken ("förryskningen") från och med det sena 1800-talet var korruptionsdrivande. Paula Tiihonen, 'Good Governance and Corruption in Finland', Seppo Tiihonen (ed.), *The History of Corruption in Central Government* (Amsterdam 2003), s. 105–106.
49. Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775* (Lund 1993); Marie Lennersand, *Rättvisans och allmogens beskyddare. Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680–1730*, Studia Historica Upsaliensia 190 (Uppsala 1999); Maria Cavallin, *I kungens och folkets tjänst. Synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780* (Göteborg 2003); Heiko Droste har nyligen framhållit att forskning som problematiserar korruption i det stormaktstida svenska samhället är nära nog obefintlig. Heiko Droste, 'Rättvis lön i kronans tjänst. Anders Gyldenklous traktat om ämbetsmannaaavgifter 1654', Leif Runefelt & Oskar Sjöström (red.), *Förmoderna offentligheter. Arenor och uttryck för politisk debatt 1550–1830* (Lund 2014), s. 55.

av fundamental betydelse och pekar på den dialog som upprätthölls mellan statsmakt och undersåtar.⁵⁰

I sammanhanget är också de kompetenskrav som formulerades och tillämpades av stor betydelse, och i och med dem det värde utbildning tillmättes och den status den hade. I alla händelser är det skydd som olika institutioner och aktörerna inom dem (låt oss kalla dem ämbetsmän) erbjuder undersåtarna/medborgarna och de senares tillit till dem vid en första anblick betydande bakgrundsfaktorer till den utveckling vi haft i Finland i vår egen tid. I den forskning som problemkomplexet förtjänar att bli föremål för bör också resiliensen i ett långtidsperspektiv beaktas, eftersom en bedömning och analys av förmågan att tåla påfrestningar och gränserna för den kan ge värdefull vägledning i hur de utmaningar som framtiden kommer att bjuda på med fördel kan hanteras. Historisk kunskap är viktig inte minst därför att den kan ge värdefulla insikter i varför människor i dag tänker, talar och handlar som de gör. En god förvaltning lämnar sina djupa spår, arvet efter Axel Oxenstierna lever vidare i de båda ”arvtagarstaterna” post 1809. Att det förhåller sig på det sättet kan en undersökning av hur arvet efter den goda förvaltningskultur som Habsburgsimperiet, som gick i graven för ett sekel sedan, kommer till uttryck i vår egen tid ge en antydning om. Man har nämligen undersökt tilliten till statsförvaltningen i länder vars område endast delvis lydde under Wien före 1918: Montenegro, Serbien, Rumänien, Ukraina och Polen. Forskarna kunde blottlägga en tydlig ”Habsburgeffekt”. De som lever i områden som en gång ingått i det habsburgska imperiet har en helt annan tilltro till domstolar och polisväsen än de som lever i regioner som aldrig varit en del av stormakten, och posthabsburgarnas beredvillighet att betala mutor är lägre.⁵¹

I studiet av förvaltningens ”effektivitet” och kvalitet samt i utforskandet av resiliensens dimensioner formar sig historikerns uppgift ofrånkomligt till detta: att med hjälp av en bred kontextualisering över en lång tidsperiod och utgående från en mångsidig empiri rekonstruera

50. Se speciellt Pentti Renvall, *Kuninkaanmiehiä ja kapinoitsijoita Vaasa-kauden Suomessa* (Turku 1949), s. 47–62; Mats Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket. Lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid* (Eslöv 2001).

51. Sascha O. Becker et al., *The Empire is Dead, Long Live the Empire! Long-Run Persistence of Trust and Corruption in the Bureaucracy*, CESifo discussion paper No. 5584 (March 2011), <http://ftp.iza.org/dp5584.pdf> (hämtad 8.1.2018).

helheter och förklara hur samhällen fungerar under olikartade förhållanden. I det här arbetet är redan utförd forskning och de teorier och modeller som utvecklats inom olika vetenskaper av stort värde, även om det exempelvis uppstår ett starkt behov av att för studiet av tiden före den parlamentariska demokratin starkt modifiera begreppsapparaten så att den svarar mot de annorlunda förhållanden som var rådande i ett ståndssamhälle.⁵²

52. Jfr t.ex. Joakim Scherp, *De ofrälse och makten. En institutionell studie av riksdagen och de ofrälse ståndens politik i maktodelningsfrågor 1660–1682*. Stockholm Studies in History 96 (Stockholm 2013), som även diskuterar t.ex. vad det är som befrämjar uppkomsten av stabila demokratier. Han anlägger ett långt tidsperspektiv och söker förklaringen i traditioner som etablerades redan under ”föredemokratisk tid”.